

KNYGOS APIE KARALIAUČIAUS SRITĮ

(Восточная Пруссия глазами советских переселенцев: Первые годы Калининградской области в воспоминаниях и документах. – СПб.: Изд-во «Бельведер», 2002. – 272 с.: ил.; Костяшов Ю., Маттеc Э. Изгнание прусского духа / Костяшов Ю. Запрещенное воспоминание / Маттеc Э. – Калининград: Изд-во КГУ, 2003. – 162 с. – Сер. «Terra Baltica»)

Silva Pocyté

1945 m., pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Potsdamo konferencijai „išsprendus“ Rytų Prūsijos klausimą – jos teritoriją padalijus ir perdavus Lenkijai bei Sovietų Sąjungai, iš istorinio žemėlapiu buvo ištrintas Prūsijos vardas, o Sovietų Sąjungai atitekusioje „naujojoje žemėje“ pradėta kurti sovietinė realybė, ignoravusi prūsiškas istorines ar kultūrinės tradicijas. Trečdalis buvusios Rytų Prūsijos teritorijos, arba sovietinė Kenigsbergo (nuo 1946 m. – Kaliningrado) sritis, iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo buvo uždara pasienio teritorija, kurioje ne tik buvo suvaržytas gyventojų judėjimas, bet ir sovietinėmis ideologinėmis nuostatomis formuota pokariu kaliningradiečių istorinė savimonė.

Žinome, kokią įtaką XX a. 9 – 10-ojo dešimtmečių sandūros politiniai pokyčiai Rytų Europoje padarė istorijos tyrimams Lietuvoje, kai buvo galima iš naujo tyrinėti arba iš viso pirmą kartą pažvelgti į daugelį Lietuvos istorijos įvykių, aptarti skausmingus bei kontroversiškus vokiečių-lietuvių, Klaipėdos krašto istorijos klausimus. Kaliningrado sričiai žlugusi „geležinė uždanga“ atvėrė ne tik naujas ekonominio vystymosi perspektyvas, bet ir suteikė galimybę srities gyventojams „atrasti“ istorinį-kultūrinį Rytų Prūsijos paveldą bei atskleisti skausmingus pirmųjų sovietinių metų faktus ir procesus. Iki XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžios srities istorijos tyrimuose dominavo komunistų partijos struktūrų ir valstybės institucijų veiklos nagrinėjimas, o paprastam žmogui buvo skirtas tik statistinis – tarybinės liaudies sudedamosios dalies – vaidmuo. Srities gyventojų likimus, jų situaciją pirmaisiais pokario metais, jų požiūrį į naująją tėvynę Kaliningrado istorikai pradėjo analizuoti tik paskutiniu dešimtmečiu.

1988 m. Kaliningrado valstybinio universiteto Istorijos fakultete buvo įkurta Žodinės istorijos asociacija, kuri, vadovaujama istoriko prof. Jurijaus Kostiašovo, ketverius metus vykdė projektą „Persikėlėliai“. Vykdamas projektą visos srities teritorijoje pagal iš anksto parengtą klausimyną buvo apklausta daugiau kaip 320 respondentų, tai yra gyventojų, atsikėlusių į kraštą 1945 – 1950 m. Buvo klausinėjama apie krašto apgyvendinimą, verbavimą, įsikūrimą ir naujakurių buitį, apie santykius su likusiais srityje iki 1948 m. vietos vokiečiais ir apie daugelį kitų aspektų. Interviu medžiaga buvo apibendrinta, papildyta archyviniais, iki tol dažniausiai įslaptintais, dokumentais. 1992 m. jau buvo parengtas knygos rankraštis, kuris rusų kalba pirmą kartą buvo išspausdintas tik 2002 m. Sankt Peterburge¹, o 2003 m. antras knygos leidimas dienos šviesą išvydo jau Kaliningrade. Per tą 10 metų laikotarpį knyga buvo išversta į vokiečių², lenkų³ kalbas (pirmiau nei išleista rusų k.). Kaliningrade studija dešimt metų gulėjo stalčiuje laukdama savo eilės. Tai rodo, kiek metų turėjo praeiti, kol kaliningradiečiai, o ypač valstybinė opinija, sugebėjo priimti ir viešai prabilti apie sudėtingą savo srities pirmųjų pokario metų istoriją. Lietuvoje Kaliningrado srities istorija daugiausia taip pat buvo modeliujama per tam tikrų susiformavusių stereotipų prizmę.

Perskaičius persikėlėlių atsiminimus, galima pakankamai aiškiai suvokti, kodėl per tuos pokario metus Kaliningrado srityje nesusiformavo pagarba krašto kultūriniam ir istoriniam paveldui, buvusio „prūsiškojo militarizmo citadelėje“ nebuvo sukurtas žydintis socialistinis rojus.

Dauguma persikėlėlių buvo „išrauti“ iš savo gimtųjų vietų ir pagal valstybės verbavimo politiką atgabenti į Kaliningradą. Naujieji gyventojai ideologiškai buvo apdoroti nekęsti visko, kas vokiška, svetima, nes toks buvo sovietinis principas: „nauja siekti griaunant sena ir dar su nacionalizmo priemaiša“; ekonominė situacija pirmaisiais pokario metais tiek SSRS, tiek ir Kaliningrade buvo ypač komplikuota: tvyrojo badmetis, maisto produktų stygius; neretas persikėlėlis čia neketino ilgėliau pasilikti, nes „pirmuosius metus naujoji teritorija buvo suvokiama kaip svetima žemė“, kurioje dar iki 1948 m. gyveno daugiau kaip 100 000 vietinių vokiečių.

Reikia apgailestauti, kad šis Kaliningrado istorikų darbas ir atlikti moksliniai tyrinėjimai iki šiol nepasiekė ne tik didelio Lietuvos skaitytojų, bet ir istorikų būrio. Svarstydami nūdienos politines ir ekonomines sritis bei viso regiono aktualijas, galbūt dėl nelabai glaudaus Lietuvos ir Kaliningrado istorikų bendradarbiavimo, per mažai Lietuvoje žinome apie mūsų kaimyninio krašto istoriją po 1945 m. Pasitelkę lyginamojo metodo analizę, kai kurių istorinių paralelių galėtume rasti ir Klaipėdos krašto pokariniame laikotarpyje. Be abejonės, šią istorinio pažinimo nišą geriausiai galėtų užpildyti knygos vertimas į lietuvių kalbą.

Regioninės istorinės savimonės Kaliningrade formavimosi veiksniai ir aplinkybės yra gvildenamos 2003 m. Kaliningrado universitete išleistame *Terra Baltica* serijos trečiajame tome⁴. Bendro Rusijos ir Vokietijos mokslinio projekto rezultatas – Jurijaus Kostiašovo ir Eckhardo Matthes tyrinėjimų publikavimas. J. Kostiašovas straipsnyje *Prūsiškos dvasios išgijimas* analizuoja sovietų valstybės ir jos įvairių institucijų politiką kultūrinio-istorinio paveldo Rytų Prūsijoje atžvilgiu pirmuoju pokariniu dešimtmečiu. Remdamasis archyviniais dokumentais, ideologinėmis nuostatomis, kultūrinių ir švietimo įstaigų veikla, autorius bandė išskirti pagrindinius kriterijus, formavusius srities gyventojų regioninę savimonę. Srities integravimą į Sovietų Sąjungos sudėtį sunkino keletas veiksnių: ši teritorija ligi tol niekada nepriklausė Rusijos valstybei, Rytų Prūsija, skirtingai nei sovietų valstybė, buvo Vakarų pasaulio ir civilizacijos dalis, nemažą reikšmę turėjo socialiniai-ekonominiai Vokietijos ir Sovietų Sąjungos skirtumai, be to, Kaliningrado srityje komunizmas buvo siekiama pastatyti ne vietos gyventojų, o masiškai atkeltų naujakurių, pastangomis. Pirmaisiais pokario metais ši teritorija tapo arena aštraus konflikto, kurio pasyviajai pusėi atstovavo materialinės ir dvasinės Rytų Prūsijos vertybės ir iki 1948 m. likę vietos gyventojai vokiečiai, o aktyviają pusę sudarė naujakuriai. Pastarieji, veikiami sovietinės ideologijos ir „šaltojo karo“ propagandos, gyvendami valstybės pasienio – labiausiai į vakarus nutolusioje – teritorijoje aktyviai įsitraukė į kovą už „prūsiškos dvasios išgijimą“.

Prūsišką dvasią išguiti padėjo ir kelių šimtmečių Rytų Prūsijos istorijos ignoravimas, partinėse direktyvose nurodant krašto istoriją pradėti rašyti „švariame puslapyje“. Šią *Uždraustų atsiminimų* problemą nagrinėja Eckhard Matthes. Nors pirmaisiais pokario metais persikėlėliams nebuvo leidžiama galvoti apie akivaizdžius krašto ypatumus, tačiau metams bėgant kaliningradiečiai pajuto poreikį suvokti savo naujosios tėvynės istoriją. Autorius straipsnyje pateikia, kaip oficialiai draustas istorijos pažinimas buvo atskleidžiamas „iš apačios“, daugiausia dėmesio skiria Kaliningrado srities archyvo ir jame dirbusių tyrinėtojų veiklai. Paskutiniuosius penkiolika metų Rytų Europoje ir Sovietų Sąjungoje vykę pasikeitimai, skatino kaliningradiečius ne tik perorientuoti savo ryšius su išoriniu pasauliu, bet ir keisti regioninę savimonę, kurią formavo ne tik sąsajų su Rusijos istorija paieška, bet ir atsigręžimas į išlikusius Rytų Prūsijos kultūrinių ir istorinių tradicijų elementus. Jie suvokti ir priimti kaip nedaloma savojo krašto istorinės praeities dalis.

Pristatytos knygos yra ženklus įnašas į Kaliningrado srities istoriografiją. Jos leidžia patiems kaliningradiečiams ne tik suvokti savosios padėties išskirtinumą šiame krašte, bet ir atsako į daugelį pokariniiais metais nutylėtų srities istorinės raidos klausimų.

¹ *Восточная Пруссия глазами советских переселенцев: Первые годы Калининградской области в воспоминаниях и документах.* СПб.: Изд-во «Бельведер», 2002. 272 с.: ил.

- ² *Als Russe in Ostpreussen. Sowjetische Umsiedler über ihren Neubeginn in Königsberg/Kaliningrad nach 1945.* Ostfildern, Hrsg. Matthes Eckhard. 1999.
- ³ *Przesiedleńcy opowiadają. Pierwsze lata Obwodu Kaliningradzkiego we wspomnieniach i dokumentach.* Olsztyn, 2000 (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych. 192).
- ⁴ Костяшов Ю., Маттес Э. *Изгнание прусского духа* (Костяшов Ю.), *Запрещенное воспоминание* (Маттес Э.). Калининград: Изд-во КГУ, 2003. 162 с. (Сер. «Terra Baltica»).